

Елена Любенова

**СЕМАНТИКА
НА ТВОРИТЕЛНИЯ ПАДЕЖ
В ГОРНОЛУЖИШКИЯ ЕЗИК**

Повдив, 2006 г.

© Елена Любенова, автор
© доц. д-р Славка Величкова, рецензент
Печатница „МАКРОС”

ISBN-10:

ISBN-13:

УВОД

1. Лингвистиката в началото на XXI век – през призмата на комплексна, антропологично ориентирана теоретична парадигма
 2. Обект и предмет на изследване. Дефиниране на концепцията. Мотивировка на избора на темата
 3. Цели и задачи на изследването
 4. Методологична платформа на изследването
 5. Структура на изследването
 6. Източници на ексерпирания материал
 7. Достойнства и недостатъци на изследването
-

1. Лингвистиката в началото на XXI век – през призмата на комплексна, антропологично ориентирана теоретична парадигма

Лингвистиката във втората половина на XX и в началото на XXI век се превръща от наука за граматичните форми и парадигми и тяхната история във философско-психологическа теория за човешкото мислене и общуване. Краят на XX век бележи обрат в науката за езика, който се характеризира с връщане към идеите на Вилхелм фон Хумболд за същността на езика като съставна част на културата. В езиковедските изследвания се утвърждава разбирането, че “езикът с всички свои корени и най-тънки фибри е вплетен в националния дух и навлиза дълбоко в умственото развитие на човечеството; в езика може да се намери всяко състояние на умственото развитие на даден народ” (вж. Легурска, 2003). В този смисъл езикът се разглежда в пресечната точка на другите науки за човека, като история, литература, етнография, културология, етика, социология, психология, биология и др. Подобна гледна точка води до промяна в предмета на изследване в лингвистиката и в методите за научен анализ. Понятието “строгост” в езикознанието, характерно за структурализма, губи своята привлекателност и се измества от различни по дълбочина интерпретации, които, разбира се, се подчиняват на определена методология. Наблюдава се трансформация на научната парадигма.

В процеса на формиране на новата научна парадигма водещ е тезисът: “Светът е съвкупност не от вещи, а от факти” (Л. Витгенщайн) (вж. у В. А. Маслова, 2001: 5). Езикът постепенно бива преориентиран към фактите, събитията, а в центъра на внимание се оказва “езиковата личност”. Новата научна парадигма предполага създаване на нови постанов-

ки и цели на изследване на езика, нови оперативни понятия, изграждащи метаязика на описание и нови понятия, формиращи методологията.

Основните направления в съвременната лингвистика, формиращи се в рамките на тази научна парадигма са когнитивната семантика и лингвокултурологията. Ключовите понятия в когнитивната лингвистика – това са понятието за информацията и нейната обработка от човешкия интелект, понятията за структури на знанието и тяхната репрезентация в съзнанието на човека и в езиковите форми. Ако когнитивната лингвистика, заедно с когнитивната психология и когнитивната социология, образувачи когнитологията, се опитват да отговорят на въпроса за това как е организирано човешкото съзнание, как човек опознава света, кои точно сведения от света се превръщат в знания, как се създават менталните пространства, то цялото внимание в лингвокултурологията се отделя на човешкото присъствие в културата и неговия език, като тук се търсят отговорите на редица въпроси, някои от които са свързани с това по какъв начин човек вижда света, каква е ролята на метафората и символа в културата, каква е ролята на фразеологизмите (някои от които присъстват в езика векове наред) за репрезентацията на културата и редица други.

Традиционно се отделят три научни парадигми – сравнително-историческа, системно-структурна и антропоцентрична (вж. Маслова, 2001: 9). Сравнително-историческата парадигма на изследване е първата научно поставена парадигма в лингвистиката, защото сравнително-историческият метод е първият обявен за метод на лингвистично изследване. Целият XIX век минава под егидата на тази научна парадигма. При системно-структурната парадигма вниманието е насочено към предмета, знака, затова в центъра на вниманието стои езиковият знак. Тази парадигма продължава своето съществуване и днес, а броят на нейните последователи е достатъчно голям. Именно в духа на тази парадигма се създават системните езикови описания – граматики, учебници, речници. При антропологичната парадигма се получава преориентиране на изследователските интереси от обекта на познанието към субекта, т. е. анализира се човека в езика и езика в човека. Идеята за антропоцентричността на езика е ключова в съвременната лингвистика. Затова в наше време вече не е достатъчно цел на лингвистичния анализ да бъде просто описание на различни характеристики на езиковата система сама за себе си и изолирана от всичко друго.

С появата на всяка нова теория и школа науката за езика все повече се превръща в наука за същността на човека, за структурата на неговата менталност и психика, за начините по които той си взаимодейства със света и с другите хора.

Мисълта за това, че езикът и действителността са структурно сходни, е изказвана още от Л. Йелмслев, който отбелязва, че езиковата структура може да бъде приравнена към извънезиковата структура или пък да

бъде разглеждана като повече или по-малко нейно деформирано отражение (вж. Маслова, 2001: 59). С изменението на извънезиковата действителност се променят и национално-културните стереотипи, променя се и самият език. Езикът не само отразява реалността, но я и интерпретира, създавайки особена реалност.

Едни от най-добрите мислители на XIX век (В. Хумболд, А. А. Потебня и др.) са разбирали езика като мощна духовна сила. Езикът е такава обкръжаваща ни среда, извън която и без участието на която не можем да живеем. Както е писал В. Хумболд, “езикът – това е светът, който заема мястото между света на външните, обективните явления и вътрешния свят на човека”. Следователно, езикът не съществува извън нас като обективна даденост, той се намира в самите нас, в нашето съзнание, в нашата памет; той променя очертанията си с всяко движение на мисълта, с всяка нова социално-културна роля (вж. у Маслова, 2001: 60).

В рамките на този подход към езика се развиват и представителите на школата на Е. Сепир и Б. Уорф, и онези учени, които прокарват хипотезата за лингвистичната относителност. В основата на тази концепция стои убеждението, че хората виждат света по различен начин – през призмата на родния си език. За нейните привърженици светът съществува дотолкова, доколкото се отразява в езика. Но ако всеки език отразява действителността по свой специфичен начин, то, тогава езиците ще се различават и по своите “езикови картини на света”. В хипотезата на Сепир – Уорф се отделят следните положения: 1. Езикът предопределя начина на мислене на говорещия на него народ. 2. Начинът на опознаване на извънезиковия свят зависи от това на какви езици мислят субектите: “ние разчленяваме природата в посока, подсказана ни от нашия език. Ние отделяме в света на явленията едни или други категории и видове съвсем не защото те са самоочевидни, точно обратното – светът се изправя пред нас като калейдоскопичен поток от впечатления, който трябва да бъде организиран от нашето съзнание, а това означава преди всичко – от езиковата система, намираща се в нашето съзнание. Ние разчленяваме света, категоризираме го, организираме отделните части в понятия и разпределяме значенията по точно определен начин, най-вече защото ние сме участници в конвенция, която предписва подобна систематизация. Тази конвенция притежава силата на неписан закон за определен езиков колектив, който се проявява в система от езикови модели (вж. Маслова, 2001 : 61). Езикът е битието на човешкия дух, на човешката менталност. Менталността се определя от някои автори (вж. Маслова, 2001 : 48) като съзерцание на света (или начина, по който гледаме на света) чрез формите и категориите на родния език, които носят в себе си интелектуалните, духовните и волевите качества на националния характер в най-типичните му прояви. Менталността е онзи невидим минимум на духовното единение на хората, без който е невъзможно организиране-

то на обществото. Националната менталност се актуализира чрез най-важните си културни концепти, които се организират в така наречената “национална концептосфера”.

Като обобщава схващанията на предшестващите го изследователи, руският културолог В. П. Руднев модифицира представата за картината на света в “Речник на културата на XX век” (вж. Руднев, 1997) като система от интуитивни представи за реалността, която се отделя, описва или реконструира от определена социопсихологическа единица – личност, социална или професионална група, етнос или нация. Създаването на езикова картина се определя от културния език, който функционира в рамките на определена социална група. Според автора е възможно да бъде създадена универсална картина на света с пределно абстрактни черти. В свое изследване П. Легурска говори за това, че езиковата картина на конкретния език може да бъде описана от три гледни точки (вж. Легурска, 2003):

1. Първата гледна точка принадлежи на носителя на даден език. Тя се формира в езиковото развитие и се конструира вторично в процеса на образователното съзидание.
2. Втората гледна точка принадлежи на изучаващия даден език като чужд, в която се смесват две езикови картини – тази на родния език на изучаващия и тази на чуждия език.
3. Третата гледна точка принадлежи на изследователя, който реконструира езиковата картина, в зависимост от теоретичните схващания, формирани в рамките на конкретната научна парадигма.

Трите гледни точки имат пресечна точка и това е езиковата картина на средния носител на даден език. Така че онова, което може да стане основен предмет на научно предметяване е гледната точка на средния езиков носител, който слива в езиковото си съзнание наблюдаемо и наблюдаващ, т. е. онова, което непроизволно се усвоява в езиковото развитие и онова, което пронизва непроизволното, направлява се от изследователя и се конструира в цялостния процес на изследователската практика.

Сегашната епоха от развитието на лингвистиката – това е безспорно, епоха на семантиката, която от своя страна съсредоточава в себе си практики, методологии и теоретични разработки от областта на психологията, философията, антропологията, културологията, фолклористиката, етнологията, когнитологията и други науки за комплексното изследване на човека. Семантиката се налага като “царица” на всички научни области, точно защото фокусира в себе си частици от всички тях, и то с една единствена цел – по-пълно, всеобхватно, комплексно тълкуване на понятия, изразени с помощта на езикови средства (вж. например плеядата от учени, даващи приоритет в своите изследвания на семантичния компонент E. Benveniste, 1971; P. A. Gaeng, 1971; J. J. Katz, 1972; W. L. Chafe, 1975; D. Steinberg, 1975; J. D. Fodor, 1977; R. Kempson, 1977; L. Bloomfield, 1979; D. Bolinger, 1979; J. Oates, 1979; K. Baldinger, 1980; J. D. McCawley, 1981; G. Leech, 1983; St. Ullmann, 1983; J. Lyons, 1987; M. Byram, 1993;

D. Graddol, L. Thompson, G. Chierchia, S. McConnell-Ginet, 1993; St. C. Levinson, 1994; H. Jackson, 1997; J. I. Saeed, 1998 и много други). Наблюдава се осъществяване на пълна или частична интеграция с останалите хуманитарни науки. Семантиката отива и по-далеч от вербализацията, фиксацията и концептуализацията – тя се опитва да намери обяснение, да предложи цялостна картина и сценарий на развитие и на онези участъци, нюанси от извънезиковата действителност, които не намират езиков израз, защото е безспорно, че езикът не разполага с достатъчно ресурси, за да опише изчерпателно извънезиковата реалност, която от своя страна е богата на културни, религиозни, етнически и антропологични варианти и светогледи, които произтичат от естествената многоликост на човешкия живот. Идеята за антропоцентризма се отразява и в семантиката, която е психологически ориентирана към Аз-а, като представя неговите модели за извънезиковия и езиковия свят. Централното положение на семантиката в кръга на лингвистичните дисциплини непосредствено произтича от факта, че човешкият език в основата си е средство за предаване на информация (кодиране и декодиране на информация) (вж. Апресян, 1995: 3).

Настоящото изследване може да се разглежда като опит с помощта на семантични понятия да се опишат определени фрагменти и ситуации от наивната, извънезикова картина на света такава, каквато може да бъде описана с помощта на творителните падежни модели в горнолужишкия език, като по този начин “картата” на извънезиковата картина въобще ще придобие по-тесни, национално очертани контури чрез езиков материал от горнолужишкия език. За описанието водеща е гледната точка на аген-са, защото, както казва Ю. Д. Апресян, от семантична гледна точка “обект на действието” – това е субектът на дадена ситуация, каузирана от друга ситуация (вж. Апресян, 1995: 125). Така че обективно погледнато “обект на действието” не съществува, защото езикът функционира, за да се реализира и изрази агенсът. Това е една от проявите на антропоцентризма.

2. Обект и предмет на изследване. Дефиниране на концепцията. Мотивировка на избора на темата

В славянското езикознание има натрупано огромно количество изследвания по въпросите за категорията падеж. Като типичен за славянските езици, падежът е изследван от различни гледни точки и с помощта на най-разнообразна методика. Изследвана е и грамемата творителен падеж. Съществуващите трудове представят творителния падеж както в семантичен план, така и в синтактичен, и в морфологичен. Сред учените, които са се занимавали с падежната проблематика, трябва да споменем имената на Й. Курилович (1949), С. Бернщейн (1958), Р. Якобсон (1958), Р. Мразек (1964), О. Улични (2000) и много други. На фона на спомена-

тите именити учени нашето изследване си поставя скромната цел да запълни една малка празнина в българската и в лужишката славистика. От една страна, в българската сорабистика, която е изключително слабо развита, липсва самостоятелно теоретично изследване, посветено на лужишките езици, а, от друга – и в самата лужишка сорабистика липсва самостоятелно проучване, посветено на творителния падеж. Третият довод в тази посока е, че и самият творителен падеж не е бил изследван с помощта на по-психологически ориентирана методика. Отделни страни на творителния падеж са били обект на анализ предимно в лужишките граматики, които имат най-вече системно описателен характер (вж. например, Х. Шустер-Шевц, 1976, 1984, Х. Фаска, 1981, 2003). Вниманието ни е насочено най-вече към най-ярките семантични прояви на грамемата, като в някои глави е прилаган и елементът на съпоставката и с други славянски езици; смятаме, че това само може да обогати анализа на горнолужишкия материал. Осмислянето на падежа в светлината и на други научни парадигми ще позволи да се опише по-цялостно и комплексно семантиката на творителния падеж и да се поставят въпроси, които досега не са поставяни, а и да се погледне на познати, стари проблеми от друг ъгъл, който ще позволи да се избегне теоретичното “зацикляне”, познато и от по-стари трудове (срв. напр. въпроса за това колко значения има даден падеж и кое значение е централно – главно и кои са периферните). В светлината на тази комплексна теоретична парадигма въпросът изглежда неправилно поставен. Защото важно е не колко значения има даден падеж, а какъв участък от света, каква “снимка” на света около нас е в състояние да направи, т. е. докъде се разпростират възможностите му да реагира описателно на извънезиковите фрагменти и ситуации, за да може заедно с останалите граматични и лексикално-семантични категории да попълва общата езикова картина на света.

На базата на ексцерпирения материал, с който разполагаме, можем да обобщим, че най-ярко представени в горнолужишкия език са творителните падежни модели, с чиято помощ се описват най-разнообразни ситуации за *социативност*, *инструменталност*, *време*, *място*, *причина*, но има и доста случаи при които се получава наслагване на фрагменти и е трудно с категоричност те да бъдат категоризирани към един или друг вид. В много по-малка степен и не толкова частотни са и ситуацията за *съвкупност* и *сравнение*, за *кванторна поредност*, за *косвен обект* и *съдържание*, за *предикативност* (прилагаме примери само за илюстрация на типа) и за местоименната форма *sobu*. Наличието на подобни преходни случаи, в които семантиката е обща и не много ясно диференцирана (срв. напр.: ситуации, които могат да бъдат едновременно за причина и средство, за средство и начин на извършване на действието и др.), само доказва, че рязка граница между отделните лингвистични ситуации не съществува така, както и в извънезиковата действителност между отдел-

ните ситуации не съществува граница. Налице са смесени, взаимнопре-ливащи се и взаимнозависещи един от друг фрагменти от действителността, и то на равнище езикова картина и наивна картина на представяния проблем. Всичко това само доказва за пореден път, че извънезиковата картина е много по-богата на възможни нюанси, отколкото езиковия материал, с който разполагаме.

В изследването няма да се спираме и да дискутираме въпроси, свързани с характера на категорията падеж. Смятаме, че избраните от нас изследователски методи ще допринесат за по-пълния и всеобхватен семантичен анализ на онази творителна семантика, която има най-системна проява. Принципът, на който е подбрана, е честотният, изразяващ се в честота на поява, което съответства на системната проява. Извън ползрението ни ще останат въпросите, свързани с предикативността, защото смятаме, че при нея анализът неминуемо ще ни отпрати и към синтаксиса, а синтактичният анализ е извън обсега на нашето внимание (в последната глава на изследването ще приведем примери за илюстрация на творителната предикативност, но не с цел подробен анализ, а само за по-пълна цялостна илюстрация на семантичния обем на творителния падеж в горнолужишкия език). В споменатите семантични разновидности ще бъдат анализирани само семантични подвидове на социативността, инструменталността и други, които се поддават на систематизация и чиято употреба има фреквентен характер. Извън обсега на вниманието ни ще останат и различните влияния върху семантиката на този падеж от страна на други езици, например - от страна на немския език. Т. е. интересува ни семантиката на творителните конструкции в горнолужишкия език такива, каквито те са зафиксирани в своя краен вид – в съвременната литература.

В цялата работа прокарваме и изхождаме от следната дефиниция за падежа: падежът на формално равнище (план на изразяване) е морфосинтактична категория, която обаче се изгражда от множество семантични ситуации; всяко “значение” представлява отворено множество от езикови ситуации, чрез които се описват (предават) определени фрагменти от извънезиковата картина на действителността и между които има близка или по-далечна смислова връзка. Падежът като никоя друга граматична категория в славянските езици е в състояние да обхване и да опише с помощта на езикови средства възможно най-много фрагменти от цялостната картина на света. За творителния падеж това са, както споменахме, фрагментите, които описват социативност при извършването на действието, инструменталност при извършването на действието, пространствена и времева локализация на субекта при извършване на действието, начина, по който се извършва действието от субекта, причините, поради които се извършва или не се извършва действието и някои други. Събрани заедно, отделните ситуации (всяка описва даден фрагмент от цялостната картина) представят значителна част от цялостната

картина на извънезиковия свят, който може да се опише с помощта на творителни падежни модели.

Във всяка ситуация има определен брой участници, чието поведение се ръководи от определени принципи. Самите извънезикови ситуации могат да представляват събития, действия, състояния и процеси.

3. Цели и задачи на изследването

Основна цел на изследването – описание на най-честотните семантични прояви на творителния падеж в горнолужишкия език с помощта на психологически ориентирана методика. Конкретно поставените задачи за разрешаване очертават границите на работната концепция. Целта е да се опишат типовете ситуации на определени фрагменти от действителността в рамките на творителния падеж на по-широка когнитивна основа. Създаване на **семантични, психологически ориентирани, профили на ситуацияте** и проследяване психологията на поведението на участниците в ситуацията. Изпълнението на конкретните задачи ще доведе до реализирането на основната цел.

Границите на семантичното описание на извънезиковите фрагменти се простират до извършване на следните (еднотипни) процедури за всички ситуации:

1. Определяне спецификата и очертаване границите на семантичните разновидности на отделните фрагменти;
2. Определяне броя на ситуацияте за всеки фрагмент. Отделните ситуации се представят с типови примери от горнолужишкия език. Всяко творително “значение” представлява отворено множество от ситуации; всяка ситуация може да съдържа в себе си няколко по-малки и представлява множество от ситуации. Има и преходни ситуации, в които семантиката е обща и немного ясно диференцирана (срв. например за изразяване на средство и начин, за причина и средство, за средство и начин на извършване на действието и др.).
3. Конкретно описание на всяка ситуация – съставяне на семантичен профил, който включва:
 - 3.1. Характеристика на семантичните предикати. Формалната връзка няма автономен характер, а зависи семантично и структурно от семантичния предикат, от сценария на поведение, който му се задава.
 - 3.2. Определяне броя на участниците за всеки фрагмент като цяло и за всяка ситуация конкретно. Най-общо казано, участниците са задължителни (тези, които са минимум необходими, за да се реализира ситуацията), и факултативни – предполагат се от валентността на семантичния предикат,

не вземат пряко участие в ситуацията, но биха могли да променят нейната характеристика, ако се включат и тогава ще се трансформират в друг фрагмент от общата картина.

3.3. Изработване на сценарий на развитието на отделните ситуации; това ще се окаже невъзможно единствено при социативна ситуация № 3 (за съдържанието на понятието сценарий вж. Демянков, 1996: 181-182 и J. Caron, 1992: 157, където “сценарий” и “скрипт” се използват като синонимни, т. е. това е логично и последователно подреждане на действията, събитията в дадена ситуация, (а и на поведението на партиципанти – участниците в ситуацията), тяхното смислово съгласуване; в този смисъл ги използваме и ние в нашата работа);

3.4. Описание на психологията на поведението на отделните участници – поотделно и един спрямо друг (например: агенс – контрагент, агенс – обект и др.);

4. Методологична платформа на изследването

Методиката, която използваме, е комплексна: представлява съчетание от различни методи, с които се цели да се опишат основните семантични разновидности на творителния падеж в горнолужишкия език. Всички използвани методи и методологични конструкти се намират в отношение на взаимно допълване.

Предимствата на избраните изследователски методи се състоят в това, че предлагат възможности за по-всеобхватно и психологически ориентирано описание и анализ на падежната семантика, като отделните значения са в положение на равнопоставеност, а не на доминиращи и затихващи; не се анализира предикативността, защото при нея преобладават и синтактичните основания. За анализа на падежната семантика не се използва терминът “значение”, защото той не показва равноправност и равнопоставеност. Анализът е през призмата на термина “ситуация” и участниците в нея, като описанието на ситуациите и отношенията между участниците се извършва на по-широк, когнитивен фон.

В най-общ вид методологичните конструкти, през призмата на които и с теоретичната сила на които се анализира семантиката на творителния падеж в горнолужишкия език, могат да бъдат описани в следния ред (посоченият ред не означава степенуване по важност; повече за методологията – вж. първа глава):

1. Семантиката на ситуациите (или ситуационната семантика) – в основата и е понятието “**ситуация**” (въвежда се от Дж. Баруайз и Дж. Пери за логическата семантика) – базов теоретичен концепт. В лингвистиката понятието ситуация идва с разпространението на теорията на референцията. Описват се всички условия и обстоятелства, при които се реализира ситуацията. Понятието

активно се използва и в изследванията с ориентация към когнитивна лингвистика.

2. Понятието “семантична роля” - (“дълбок падеж” според Ч. Филмор; в следващите части от нашето изследване в разбирането си за отделните разновидности на семантичните роли ние следваме класификацията на Ю. Д. Апресян, дообогатена и доразвита обаче от нас, имайки предвид вече конкретно семантиката на творителния падеж в горнолужишкия език). Също много активно използвано понятие в изследванията по когнитивна лингвистика. По силата на своята абстрактност то представлява своеобразна семантична формула, изпълнена с разнообразно по дълбочина съдържание, което безусловно го превръща в основен конструкт, в част от основния репертуар на метаязыка при описанието на участниците в ситуацията.
3. Някои основни понятия от областта на когнитивната лингвистика (когнитивната семантика) – картина на света (езикова и наивна), фрагмент от картината на света (езиков и наивен).
4. Общ процедурен метод за цялото изследване е **тълкуването**. Най-общо казано, тълкуването представлява набор от компоненти, с чиято помощ се обяснява ролята в ситуацията на всеки един от участниците (вж. Апресян, 1995). Тълкуването се използва особено активно и при определянето на сценария на поведение на всеки един от участниците, който пък е най-тясно свързан с кодекса им на поведение.

Като цяло може да се каже, че се придържаме и възприемаме теоретичните постижения на руската семантична школа (начело с Ю. Д. Апресян) за понятията “ситуация”, “семантична роля” и когнитивната семантика (най-общо казано), но не пренебрегваме и приносите на учени от други школи тогава, когато получените теоретични резултати могат само да обогатят нашето изследване. На някои места в изследването е било наложително прилагането на съпоставителния метод, като съпоставяният езиков материал е от руския език, българския език, чешкия език, полския език и някои други. Това се е налагало единствено защото общото състояние на развитието на трудовете по семантика в тези езици е значително по-добро отколкото в горнолужишкия език.

В изследването паралелно се използват термините – картина на света (езикова и наивна), фрагмент от света, ситуация. На “принципа на матрьошката” се използват като организиращи и описващи конструкти. Между тях съществуват следните взаимоотношения:

1. **Картината на света** е по-общото понятие, то е надредно по отношение на останалите. Цялостната представа за нея получаваме от всички езикови изразни средства и само езикът, представен от всички свои подсистеми, е в състояние да ни покаже цялостната картина на света. Езиковата картина формира отношението на човека въобще към света. Картината на света представлява не просто сбор от “фотографии” на предмети,

процеси, свойства и др., защото съдържа в себе си не само отразените обекти, но и позицията на отразяващия ги субект, неговото отношение, като при това позицията на субекта е също вид реалност. По такъв начин езиковата картина на света в най-общи линии съвпада с логическото отражение на света в човешкото съзнание. Чрез езика и в езика се отразява наивната картина на света, която се оформя благодарение на практическите нужди на човека, и то като необходима и достатъчна основа на неговата адаптация към света.

2. Фрагментът представлява една част от общата картина, една “снимка, фотография”. Това е онази част от картината на света, която е описана вече с помощта на определена граматична категория (в случая това е категорията падеж) или пък с помощта на лексикално-семантични категории и други по-общи езикови конструкти. В случая с творителния падеж в горнолужишкия език съществени са фрагментите, които описват съвместно извършване на действие или състояние (състои се от няколко съсъществувачи ситуации); фрагментите, които описват инструмента, средството, помощния материал (и други разновидности); фрагменти, които описват пространствената локализация на субекта / обекта; фрагменти, които описват темпоралната локализация на субекта / обекта; фрагменти, които описват причината за извършване или не извършване на динамична или статична ситуация. С рядка фреквентност са фрагментите, при които се наблюдава сравнение на субекти / обекти по определени показатели. Срещат се също така и редица случаи на смесване и недотам ясно разчленяване и наслагване на няколко фрагмента в една ситуация.

3. Ситуацията представлява конкретната реализация, материалното възплъщение на фрагмента с помощта на падежния модел. Фрагментът се експлицира чрез езиковите ситуации, които биват предимно динамични и статични. Точно затова при анализа основно боравим с термина ситуация, защото той е езиковият експликатор, видимата част от фрагмента.

5. Структура на изследването

В структурно отношение работата ни се състои от уводна част, шест глави, обобщителни думи, библиография и списък на ексцерпираната литература. Първа глава се изгражда от четири раздела, в които в синтезиран и обзорец вид се представят теоретични въпроси, които според нас имат пряка връзка със семантичния анализ на езиковия материал в следващите глави. Това са въпроси, свързани с проблемите на дефинирането на творителния падеж, поглед към традиционното представяне на значението и формата на творителния падеж, основни положения на теорията за семантичната роля, за ситуацията и основни положения на изследователските методи на когнитивната семантика.

Представянето на тези проблеми е свързано с факта, че някои от тези понятия (“семантична роля”, “ситуация” и др.) представляват основата на избраните от нас изследователски методи, с чиято помощ ще се опитаме в следващите глави да анализираме в семантичен аспект основни семантични прояви на творителния падеж в горнолужишкия език. Целта на първа глава е да представи същината на изследователските методи, а не да търси теоретичната дискусия по поставените проблеми. Обърнато е внимание и на приложението на посочените понятия в някои други, но допирни области на изследване до нашето. Съзнаваме, че всеки един от поставените въпроси би могъл да бъде много по-детайлно изследван в самостоятелно проучване. Не това обаче е нашата цел. Предлагащите анализи разглеждат от различни страни и аспекти явлениято и затова ни препращат към морфологията, синтаксиса, граматичната семантика.

6. Източници на ексцерпирания материал

Мотивация за избора на точно тези творителни семантични разновидности намираме в ексцерпираната литература. Ексцерпираната литература представлява разнообразни в жанрово отношение източници. Използвани са примери от художествена литература, научни статии от научна периодика, публицистични материали от ежедневната преса и др. Целта при подбора на точно тези източници е била да се проследи използването на творителната семантика в разнообразни по тип и комуникативни цели съвременни текстове, за да бъдат направените изводи по-адекватни и достоверни както в количествено отношение, така и с оглед на семантичното разнообразие на творителния падеж в съвременния горнолужишки език (водеща е идеята за състоянието на семантиката на творителния падеж в съвременния етап от развитието на горнолужишкия език, а не състоянието и в исторически аспект). Най-пълноценно се развиват научният стил (главно в областта на хуманитарните науки), а също така художественият и публицистичният стил на горнолужишкия език, което до-голяма степен предопредели и нашия избор на текстове, от които да бъдат ексцерпирани творителни конструкции. Затова не бива да изненадва фактът, че са изследвани и текстове на учени в областта на лингвистиката. Точно тези автори са в най-голяма степен компетентни за актуалността и фреквентността на семантичния обем на творителния падеж в горнолужишкия език, защото не е тайна, че книжовната норма на горнолужишкия език се характеризира с неустановеност, колебания и толерантност при допускането на диалектни варианти, а също така и с обилно използване на синонимни конструкции, което често поставя изследователя пред недоумение относно актуалността на конструкциите (за повече по въпроса вж. Вълкова, 1989, 1992 (1,

2), 1997, 2002; Ворнар, 1996; Любенова, 2003, Малинк, 2001; Михалк, 1977 (1, 2), 1979; Мохелски, 1948; Фаска, 1981, 2003; Шевц-Шустер, 1976, 1984; Шолчина-Ворнар, 2000).

Към всеки анализ се привежда богат корпус от примери с цел да се популяризира горнолужишкият език и макар и по косвен път да се удължава животът му. Богатото многообразие от илюстративен материал би могло да бъде в помощ и на други изследователи, които се интересуват от горнолужишкия език, но за които този славянски микроезик е по-недостъпен. За по-голямата част от ексцерпиранияте източници е използван и текстовият корпус на Сербския институт в гр. Будишин / Бауцен, Германия. Обработени са 55 книжни тела (това прави около 10000 страници с текстов материал на горнолужишки език). Измежду тях с най-голямо (почти равно) процентно съотношение по честотност са конструкциите със социативна семантика и с инструментална семантика. Следват ги конструкциите за време, за място, за причина, за съвкупност и сравнение, за кванторна поредност и последователност, за косвен обект и съдържание (срещат се точно в реда, по който ги посочихме).

7. Достойнства и недостатъци на изследването

За добрите страни на това изследване вече споменахме по-горе – те трябва да се търсят по посока на това, че то запълва една празнина в изследванията както по падежна семантика в лужишката сорабистика, така и в изследванията по българска сорабистика в българската славистика.

Недостатъците сигурно не са малко – зависи кой от какъв ъгъл си съставя мнение за изследването. Вероятно може да се окаже дискуссионен начинът, по който са групирани отделните творителни значения. Съзнаваме, че това подлежи на дискусии и вероятно при друг автор въпросната класификация и подредба по езикови ситуации би придобила друг облик. Затова ще повторим пак, че нашето изследване няма претенции за постигане на така или иначе невъзможната изчерпателност при описанието на творителната падежна семантика в горнолужишкия език. Защото всеки, който се е занимавал с падежна семантика, знае, че това на практика е почти невъзможно. Трудността произтича и от това, че ние почти нямахме ориентири и готови подобни образци за този език, които да следваме. Нещата се подреждаха почти в хода на работата. Разбира се, следваме донякъде в най-общ вид семантичната класификация, която се прави за творителния падеж в *Творительный падеж славянских языков* (1958 г.), но с много уговорки. Защото в този труд количеството актуален материал за горнолужишкия език е толкова малко, че то не би могло да ни бъде ориентир. А при много от значенията въобще липсва илюстративен материал за този език. Срещат се почти само примери от

стари писмени паметници, но от тях не могат да се направят адекватни изводи за съвременното състояние на творителния падеж в горнолужишкия език. В такъв смисъл, нашата амбиция е по-скоро в посока да се очертае възможно най-пълно съвременното състояние на творителния падеж в горнолужишкия език, т. е. да се създаде някакъв образ, представа, които могат да търпят развитие по-нататък. Различна е и теоретичната и методологичната платформа, което пък определя конструкцията на изследването: използвани са съвременните теоретични и методологични възможности на лингвистичната семантика. Положителното все пак според нас е, че нашето изследване подлежи на по-нататъшно усъвършенстване и развитие, и то с оглед на това да се подобри местонахождението на отделните значения в цялостния семантичен пъзел на този падеж. До някъде решението е субективно и въпрос на авторово виждане.